

Nr 130.

Av herr **Ekman, Carl Gustaf, m. fl.**, om skrivelse till Konungen rörande fideikommissjordens tillgodogörande för egnahemsbildningen.

En av de mest trängande uppgifterna för reformarbetet inom vårt land är att få till stånd en snar och tillfredsställande lösning av jordfrågan. Ej endast för vårt lands ekonomiska liv utan även och kanske än mer för en förbättring av de sociala förhållanden inom stora samhällslager av vårt folk är en sådan lösning av jordfrågan av den allra största betydelse. Allmänt torde också erkännas, att få spörsmål torde vara av sådan avgörande innebörd för vårt lands sunda, lugna och naturliga utveckling som jordfrågans lyckliga lösning.

Trots att mer än en mansålder förflutit sedan de första rösterna höjdes inom vårt land för en tidsenlig och demokratisk reform av jordförhållandena och det sedan dess blivit ett hos stora delar av vårt folk alltmer utbrett krav på en lösning av jordfrågan, kan det emellertid sägas, att hittills föga vunnits av reformer på detta område. Bortser man från de norrländska jordlagarnas tillkomst för snart två årtionden sedan och det visserligen i och för sig glädjande intresse och stöd, egnahemsrörelsen fått röna från statsmakternas sida, har i övrigt föga åtgjorts för att tillmötesgå de genom de sista årtiondenas snabba ekonomiska utveckling alltmer skärpta behoven av en mot tidsförhållandena svarande, nöjaktig lösning av de många frågor, som gå under det gemensamma namnet jordfrågan.

En av anledningarna till att dessa frågor fått vänta så länge på sin lösning torde hava varit, att med hänsyn till många av dessa frågors invecklade karaktär desamma krävt vidlyftiga och tidsödande förarbeten i form av utredningar och förslag i de olika ämnena. Numera kan emellertid denna anledning sägas åtminstone i stor utsträckning hava bortfallit. Som allmänt känt är, hava nämligen under de senaste åren ett stort antal officiella beredningar, tillsatta för utredning av olika spörsmål, slutfört sina uppdrag och framlagt resultaten av sitt arbete. Av de förslag, som på grund därav föreligga, må här nämnas åbokommitténs, kronolägenhetskommisionens, de olika skifteslagstiftningskommittéernas och kolonisationskommitténs betänkanden, de sakkunnigas för revisionen av förordningen angående utarrendering av prästerskapets löneboställen avgivna förslag samt slutligen jordkommissionens utred-

ningar beträffande ett stort antal jordfrågor. Även om de av dessa beredningar framlagda förslagen skulle kräva vissa överarbetningar och i många fall kanske även mer ingående överväganden, innan de kunna upptagas till slutligt avgörande, torde det emellertid förhålla sig så, att jordfrågan i vårt land numera måste anses blivit ganska allsidigt belyst. Bristande utredningar böra alltså icke i fortsättningen kunna åberopas såsom hinder för jordreformernas snara förverkligande.

En annan och måhända än mer betydelsefull anledning till stillaståendet på jordfrågans område torde vara, att meningarna, när det gäller denna fråga, varit så delade, att det visat sig omöjligt att inom så gott som varje gren nå fram till något resultat. Men även härutinnan hava förhållandena under de senare åren betydligt förändrats. I vissa särskilda frågor inom det stora komplex, som jordfrågan i själva verket utgör, synes nämligen numera hava bildat sig en så enig opinion om nödvändigheten av en lösning, att man har anledning att våga hoppas, att åtminstone vissa begränsade initiativ må kunna föranleda snara och gagneliga beslut.

Bland dessa frågor, som allmänt torde erkännas vara mogna för lösning, vilja vi här framhålla först och främst frågan om *fideikommissjordens tillgodogörande för egnehemsbildningen och för utvecklande av ett självägande bondestånd*, vidare frågan om *beredande av större möjligheter för upplåtande av ekklesiastisk jord till smärre jordbruk och egna hem* samt frågan om *skapande av ökade möjligheter för nyttjanderättshavare med egna hus att få friköpa av dem innehavd mark*. Härtill skulle kunna läggas frågan om *en social arrendelag jämväl för södra och mellersta Sverige*. Då emellertid det ställts i utsikt, att ett förslag i detta sistnämnda ämne vore att förvänta inom en nära framtid, vilja vi här nedan närmare beröra endast de tre förstnämnda frågorna.

Vad då först angår *fideikommissjorden*, så är spörsmålet om denna jords *frigörande* från det band, som nu vilar över densamma, av ett gammalt datum. Redan för mer än 40 år sedan, nämligen vid 1882 års riksdag, väcktes motion om fideikommissinstitutionens avskaffande, och redan då vann detta förslag andra kammarens bifall. Frågan återkom sedan vid upprepade tillfällen, till en början i sin ursprungliga form, d. v. s. med förslag om fideikommissens upphävande, men sedermera i regel i en mer modifierad gestalt, innebärande att fideikommiss i fast egendom skulle få försäljas samt att köpeskillingen i stället skulle sättas som fideikommiss. Motionerna biföllos — med undantag av år 1886 — vid varje tillfälle av andra kammaren utan votering och oftast utan debatt. Första kammaren motsatte sig emellertid under lång tid varje förslag i ämnet. Först vid 1909 års riksdag enade sig kamrarna om skrivelse till Kungl. Maj:t med anhållan, att det täcktes Kungl. Maj:t låta utarbета och för riksdagen framlägga förslag till lagbestämmelser, på vilka villkor lantfastighet, som utgjorde fideikommiss, måtte kunna av innehavaren helt eller delvis säljas mot det att köpeskillingen i stället sattes som fideikommiss. 1909 års skrivelse tog sålunda sikte på fideikommissinstitutionens

egenskap av jordmonopol och de hinder, den lade i vägen mot ett friare jordförvärv.

Redan innan något åtgjorts med anledning av sagda riksdags skrivelse, väcktes emellertid vid 1914 års riksdag en motion, vilken syftade på det gamla önskningsmålet från tidigare riksdagar, nämligen fideikommissens upphävande. Denna motion resulterade i en skrivelse till Kungl. Maj:t, vari anhölls, att det täcktes Kungl. Maj:t att, efter verkställd utredning rörande de i riket bestående fideikommissstiftelser i såväl fast som lös egendom, taga under övertvägande, *dels* på vilka villkor nu bestående fideikommissstiftelser måtte, där ej särskild anledning till undantag förelåge, kunna upphävas, *dels ock* huruvida och på vad sätt bestämmelser, innefattande förbud mot instiftande av nya fideikommiss i lös egendom, måtte kunna meddelas, samt därefter för riksdagen framlägga det förslag, vartill utredningen kunde föranleda.

I anledning av denna riksdagsskrivelse uppdrog regeringen åt envoyén Albert Ehrensvärd att verkställa den av riksdagen begärda utredningen. Denna hann dock icke av honom slutföras på grund av andra uppdrag.

Vid jordkommissionens tillsättande 1918 fick denna emellertid i uppdrag, bland annat, att verkställa utredning i »frågan om upphävande av fideikommissstiftelser i fast egendom och därmed sammanhängande spörsmål särskilt med hänsyn till denna frågas bedömande ur sociala och ekonomiska synpunkter ävensom att avgiva de förslag, vartill utredningen kunde föranleda.

På grund härav har jordkommissionen, som numera slutfört sitt arbete, lämnat *dels* en statistisk utredning angående jordfideikommissen i kommissionens betänkande del II, samt *dels* i det sista av sina betänkanden, del VI, avgivit ett principutlåtande i fideikommissfrågan.

Av nämnda statistiska utredning framgår, att antalet fideikommiss i jordbruksfastighet, vilka innehade åkerjord, år 1919 uppgick till 123. Åkerarealen belöpte sig till 131,000 har eller 3.5 % av rikets åkerjord, därav $\frac{1}{4}$ i Malmöhus län. Ungefär lika mycket fanns i Södermanlands och Kristianstads län tillsammans. Återstoden förekom huvudsakligast i de övriga Mälarlänerna. Antalet brukningsdelar uppgick till 7,233, varav 173 med en åkerareal om sammanlagt 18,778 har brukades av fideikommissarierna själva. De övriga brukningsdelarna eller 7,060 med en sammanlagd åkerareal av 112,512 har brukades av arrendatorer. Av samtliga fideikommissjordbruk äro sålunda 97.6 % utarrenderade.

Fideikommissens taxeringsvärde uppgick 1918 till 166 miljoner kronor. Av detta taxeringsvärde kommer 42 % på de båda Skånelänen.

I sitt principutlåtande i fideikommissfrågan ansluter sig jordkommissionen till det av riksdagen år 1909 förordade systemet. Kommissionen föreslår nämligen: »att för vinnande av tid och snart gagn av fideikommissjorden en särskild lagstiftning nu antoges, som medger dess försäljning och låter fideikommissnaturen övergå tills vidare och intill dess annorlunda kan varda bestämt å löseskillingen». För att undandraga jordfideikommissen möjligheten, att fideikommissjorden genom en dylik försäljning kastas ut i spekulations-

marknaden, föreslår kommissionen, att beträffande arrendejordbruk av fideikommissnatur, som överstiger 25 hektar odlad jord, i första hand arrendatorn samt därefter staten må tillerkännas förköpsrätt.

Vad angår övriga arrendejordbruk av fideikommissnatur, d. v. s. sådana om högst 25 hektar, har kommissionen föreslagit, att dessa arrendejordbruk skulle inrymmas bland de arrendejordbruk, som skulle få tvångsavlösas på sätt kommissionen närmare utvecklat i sitt principutlåtande om avlösning av vissa arrendejordbruk.

Några särskilda åtgärder för att i övrigt påskynda fideikommissjords försäljning föreslår jordkommissionen icke.

Som av nu anförda redogörelse för huvudpunkterna i kommissionens principutlåtande i fideikommissfrågan framgår, har kommissionen i första hand tagit sikte på frågan att frigöra fideikommissjorden från dess fideikommissnatur. Frågan om själva fideikommissinstitutets vara eller icke vara har jordkommissionen däremot uppskjutit som en angelägenhet i andra planet. Utan att i övrigt vilja uttala oss om jordkommissionens förslag i fideikommissfrågan, kunna vi icke finna annat än att kommissionens ståndpunkt i nu sagda hänseende, vilken ståndpunkt som nyss sagts sammanfaller med 1909 års riksdagsskrivelse, är fullt riktig.

Hur önskligt det nämligen än kan vara att lösa det invecklade arvsrättsliga problemet om fideikommissinstitutionens avskaffande, torde det givetvis vara klart, att den viktigaste frågan beträffande jordfideikommissen är att befria jorden från den döda hand, som nu vilar över den. Alltför många olägenheter och vådor äro nämligen förbundna med det betydande jordmonopol, som jordfideikommissen innebära. Kravet på fideikommissjordens förvandling till fri egendom torde också omfattas av en så gott som enhällig folkopinion, och särskilt är detta fallet i de trakter, där man på nära håll fått tillfälle taga del av de med jordfideikommissen förenade förhållandena. Inom stora områden av vårt lands i jordbrukshänseende av naturen mest gynnade och mest välbelägna delar utgör vidare fideikommissjordens frigörelse för tusentals nu obesuttna brukare den första förutsättningen för en tillvaro under tryggare och självständiga former. Helt säkert skulle också de betydande naturtillgångar, som mångenstädes äro förenade med jordfideikommissen, kunna efter deras övergång till fri egendom giva utkomstmöjligheter åt en större befolkning än som är fallet under nuvarande besittningsformer.

Det synes under sådana förhållanden synnerligen angeläget, att spørsmålet om fideikommissinstitutionens avskaffande ej får stå hindrande för och fördröja den trängande och en omedelbar lösning krävande frågan om fideikommissjordens frigörelse. Skulle ett förslag om en lösning av fideikommissfrågan i hela dess vidd, så som den angivits i riksdagens skrivelse av 1914, icke snarast kunna framläggas, torde i varje fall frågan om fideikommissjordens frigörelse skyndsammast böra komma under riksdagens prövning.

Att här närmare ingå på de villkor och de former, under vilka en fri-

görelse av fideikommissjorden lämpligast kan ske, är ej möjligt. Givet är emellertid, att en dylik frigörelse måste bereda tillfälle för de arrendatorer och torpare, som vid frigörelsen finnas vid fideikommissjorden, att under drägliga villkor tillösa sig sina jordbruk.

Frågan om beredande av *större möjligheter för upplåtande av ecklesiastik jord till smärre jordbruk och egna hem* har under de senare åren tillvunnit sig allt större intresse. Alltsedan år 1908 ha upprepade gånger vid riksdagarna väckts motioner i detta ämne. Vid tvenne tillfällen hava dessa motioner vunnit riksdagens beaktande.

I anledning av en vid 1915 års riksdag väckt motion anhöll nämligen riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t om utredning och förslag, under vilka villkor torpare och lägenhetsinnehavare å ecklesiastika boställen kunde i vidare mån än då vore medgivet beredas möjlighet att förvärva av dem brukade jordområden. Med anledning av denna riksdagsskrivelse uppdrog Kungl. Maj:t åt kronolägenhetskommissionen att verkställa jämväl den sålunda begärda utredningen. I sitt på grund härav år 1920 avgivna betänkande angående beredande av vidgad möjlighet för torpare och lägenhetsinnehavare å ecklesiastika boställen att förvärva av dem brukade jordområden har nämnda kommission för möjliggörande av inlösen av *lägenheter* å ecklesiastika löneboställen, även då dessa äro av krono natur, i anslutning till ensittarlagens bestämmelser i tillämpliga delar föreslagit, att till 62 § i ecklesiastika boställsordningen måtte intagas följande bestämmelse.

»Har lägenhet å löneboställe så bebyggt, att därå den 1 januari 1919 fanns och fortfarande finnes för stadigvarande behov avsedd, nöjaktig bostad för lägenhetens innehavare och hans familj, och belöper av det värde, lägenheten med därå befintliga byggnader äger, minst en fjärdedel å lägenhetsinnehavaren tillhöriga byggnader, vare lägenhetsinnehavaren berättigad att inlösa det till lägenheten hörande område, så vitt Konungen prövar det kunna ske utan olägenhet för lönebostället eller därintill belägen prästgård.»

För möjliggörande av upplåtelse av torp hörande till ecklesiastika boställen föreslog kronolägenhetskommissionen följande bestämmelse.

»Utan hinder av vad i ecklesiastik boställsordning den 9 december 1910 eller eljest i lag eller författning är stadgat om utarrendering av jord, hörande till ecklesiastika boställen, må dylik jord i den omfattning Konungen förordnar upplåtas i enlighet med lagen om besittningsrätt för obegränsad tid till kronojord och annan publik jord.

Erforderliga bestämmelser om tillsyn å sådan till ecklesiastikt boställe hörande jord, som upplåtits på sätt nyss nämnts, meddelar Konungen.»

Med anledning av i ämnet väckta motioner har riksdagen vidare hos Kungl. Maj:t anhållit om utredning i vad mån den ecklesiastika jorden inom riket kunde i vidsträcktare mån, än vad som för närvarande vore författningsenligt möjligt, styckas och upplåtas i och för nybildning av mindre men självständiga jordbruk samt för riksdagen snarast möjligt framfägga resultatet av en

sådan utredning jämte förslag till av utredningen betingade ändringar i den ecklesiastika boställsordningen den 9 december 1910 och andra ifrågakommande författningar.

Nu nämnda riksdagsskrivelse remitterades av Kungl. Maj:t till de förut nämnda sakkunniga för revision av den ecklesiastika arrendeförordningen, vilka anbefalldes att efter samråd med kyrkofondskommittén avgiva utlåtande i ämnet.

I särskilt yttrande den 28 februari 1923 framhöllo sagda sakkunniga, att det i remissakten behandlade spörsmålet icke övade något inflytande på de förslag, sakkunnige framlagt till befrämjande av de ecklesiastika lönebstäl- lenas tillgodogörande på ekonomiskt bästa sätt till fördel för det ändamål, de äro avsedda att tjäna, nämligen att i sin mån lämna församlingarna bidrag till sitt prästerskaps avlönande. Genom detta de sakkunnigas yttrande synes det med ifrågavarande skrivelse avsedda syftet icke bli uppnått.

Skälen för lämpligheten av att för bildandet av självständiga jordbruk till- lita den ecklesiastika jorden äro så allmänt kända och så ofta framförda, att det icke torde vara nödigt att här närmare upprepa dessa skäl. Här må endast framhållas, att medan nya jordbruk med stora kostnader och ej sällan ovissa framtidsutsikter få bildas i för jordbruksnäringen mindre väl lämpade trakter, å många håll prästerskapets boställsjord och annan ecklesiastik jord, som legat under odling sedan urminnes tid får förfalla såväl till jord som byggnader. Uppenbart är, att detta tillstånd icke kan få fortfa- ra. En snar lösning av frågan om den ecklesiastika jordens tillgodogörande för den jord- sökande befolkningen är oavvisligen av nöden. Ett för långt dröjsmål i denna fråga måste endast förvärra det för närvarande allmänt kända mindre till- fredsställande tillståndet å ett stort antal jordbruk av ecklesiastik natur.

Genom lag den 28 juni 1918 om rätt i vissa fall för nyttjanderättshavare att inlösa under nyttjanderätt upplåtet område, den s. k. ensittarelagen, togs ett första steg mot fyllandet av ett sedan gammalt närt önskemål att giva de i vårt land otaliga lägenhetsinnehavarna med egna hus å annans mark en mer tryggad tillvaro. De möjligheter till friköpning, som denna 1918 års lag lämnade, voro dock icke stora. Friköpningsrätten var synnerligen be- gränsad. Den gällde allenast lägenheter, som för det närvarande voro upp- låtna på viss tid, överstigande 20 år, eller på livstid. Härtill kom, att mark- ägaren i lagen tillerkänts en ovillkorlig rätt att, därest nyttjanderättshavaren begärde att få friköpa den upplåtna marken, i stället få tillösa sig nyttjande- rättshavarens byggnader.

Dessa omständigheter hava föranlett, att ifrågavarande lag under den relativt korta tid, den varit gällande, redan måst revideras vid tvenne tillfällen. Vid 1920 års riksdag antogs sålunda en ny avfattning i fråga om lagens giltighets- område. Detta kom därmed att innefatta *dels* upplåtelse på livstid, *dels* upp- låtelse på över 20 år samt *dels* — för den händelse upplåtelse för viss tid icke visades föreligga — därest markområdet den 1 januari 1919 i mer än 20 år inne-

hafts av annan än jordägaren. Jordägarens befogenhet att få tillösa sig nyttjanderättshavarens byggnader inskränktes till de fall, då en friköpning av marken skulle antagas medföra olägenhet för huvudfastigheten.

Vid 1922 års riksdag framlade Kungl. Maj:t en proposition med förslag till en ingående revision av 1920 års lag. Detta förslag hann emellertid ej upptagas till närmare behandling.

I fråga om lagens tillämpningsområde vidtogs emellertid den utvidgningen, att vid upplåtelse på viss tid lösningsrätt inträder oberoende av den sista upplåtelse tidens längd.

Den nu gällande ensittarlagen innefattar alltså *dels* upplåtelser på livstid, *dels* upplåtelser på viss tid, därest fastigheten över 20 år innehafts av annan än jordägaren, samt *dels* — för den händelse upplåtelser för viss tid icke visats föreligga — därest fastigheten den 1 januari 1919 i mer än 20 år innehafts av annan än jordägaren.

Den revision, som ensittarlagen vid tvenne olika tillfällen fått undergå, har sålunda i hög grad ökat dess giltighetsområde. Ett allt större antal lägenhetsägare hava på den grund kunnat tillgodoföra sig lagens verkningar. Fortfarande äro emellertid utestängda ett stort antal lägenhetsinnehavare, beträffande vilka det synes motiverat, att även de finge åtnjuta ensittarlagens tillämpning.

Bland dessa lägenhetsinnehavare äro de, som hava livstidsupplåtelse. Onekligen måste det sägas vara egendomligt, att en lägenhetsägare med livstidsupplåtelse, som kanske setat 20 å 30 år å lägenheten, icke själv skall få friköpa densamma. Detta förhållande beror därpå, att friköpning enligt lagens nuvarande avfattning icke får ske förrän vid upplåtelse tidens slut. För ett mycket stort antal lägenhetsinnehavare med livstidsupplåtelse och givetvis även för dem, vilkas avtal utlöpa först om ett avsevärt antal år, har denna bestämmelse om förläggande av tidpunkten för friköpningen till upplåtelse tidens slut inneburit en djup misräkning.

Mot den nuvarande ensittarlagen må vidare anmärkas, att den tidrymd av över 20 år, som lägenheten skall hava innehafts av annan än ägaren, är onödigtvis lång. En bestämmelse om en tidrymd av 10 år synes fullt tillräcklig.

En revision av ensittarlagen i nu föreslagna avseenden skulle giva tiotusentals lägenhetsinnehavare en dem nu förvägrad rätt att inlösa den mark, som är dem upplåten endast med nyttjanderätt. Det synes oss under sådana förhållanden vara en viktig angelägenhet, att förslag innebärande en dylik revision skyndsammast föreläggas riksdagen.

På grund av vad sålunda blivit anfört få vi hemställa,

att riksdagen ville i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla, att förslag skyndsammast framläggas för riksdagen i

fråga om fideikommissjordens tillgodogörande för egna-
hemsbildningen eventuellt utan fideikommissinstitutio-
nens samtida upphörande, därest ett förslag därom
skulle fördröja frågans framläggande.

Stockholm den 21 januari 1924.

Carl Ekman. S. H. Kvarnzelius. Åke Ingeström. Elof B. Andersson.
Fältenborg.

Gustav Rosén.

Ing. Bergman.
